

4. DE PVV IN EUROPEES PERSPECTIEF

EEN VERGELIJKING

Léonie de Jonge

Sinds haar oprichting begin 2006 is de Partij voor de Vrijheid (PVV) uitgegroeid tot een duurzaam onderdeel van het Nederlandse partijstelsel. Uit het politieke en maatschappelijke debat is partijleider Geert Wilders vandaag de dag bijna niet meer weg te denken, ook al heeft hij vooral na de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2019 op de rechterflank concurrentie gekregen van Thierry Baudet, de leider van Forum voor Democratie. Met zijn felle uitspraken over de islam en migratie zorgt Wilders ook in het buitenland geregeld voor veel ophef. Op internationaal vlak staat de PVV mede daardoor bekend als een klassiek voorbeeld van een radicaal-rechtse populistische partij. In deze context wordt de PVV vaak in één adem genoemd met partijen als het Front National (FN, sinds juni 2018 Rassemblement National geheten) in Frankrijk, het Vlaams Belang (VB, het voormalige Vlaams Blok) in België, en de Alternative für Deutschland (AfD) in Duitsland. Maar zijn deze vergelijkingen wel terecht? Waar staat de PVV in internationaal opzicht?

In deze bijdrage worden de overeenkomsten en verschillen tussen de PVV en enkele andere radicaal-rechtse populistische partijen in West-Europa in kaart gebracht, met name in België, Duitsland en Frankrijk. De focus ligt daarbij voornamelijk op de ideologie en structuur van deze partijen. In de eerste paragraaf worden de gelijkenissen belicht. Daarvoor wordt eerst de radicaal-rechtse populistische partijfamilie geïntroduceerd. Hierbij blijkt dat er inhoudelijk wel degelijk parallellen bestaan tussen de PVV, VB, AfD en Rassemblement

National. Het tweede deel van deze bijdrage laat zien dat de pvv zich in een aantal opzichten echter ook van andere radicaal-rechtse populistische partijen onderscheidt. In de conclusie komt aan de orde dat de voornoemde partijen in de afgelopen jaren meer naar elkaar toegegroeid zijn, wat uiteindelijk tot meer samenwerking op internationaal vlak zou kunnen leiden.

Overeenkomsten van de PVV met de radicaal-rechtse populistische partijfamilie

Rechts-populistische partijen boeken sinds het begin van de eenentwintigste eeuw in vele Europese landen verkiezingswinst. Zelfs landen die lang immuun leken voor deze bewegingen, zoals Duitsland en Spanje, hebben sinds kort te maken met nieuwe groeperingen op uiterst rechts die zich fel afzetten tegen de bestuurlijke 'elite', immigratie en de Europese Unie. Door de grote inhoudelijke verscheidenheid binnen de radicaal-rechtse partijfamilie bestaat er over een nauwkeurige definitie onder politicologen nog steeds geen consensus. De Nederlandse politicoloog Cas Mudde heeft echter laten zien dat er wel degelijk sprake is van een 'ideologische kern', die radicaal-rechtse populistische partijen in Europa met elkaar verbindt.¹ Deze kern bestaat uit drie elementen: nativisme, autoritarisme en populisme.

Om te beginnen zijn radicaal-rechtse populistische partijen uiterst nationalistisch. Omdat er ook meer gematigde vormen van nationalisme bestaan, gebruiken veel politicologen liever de term 'nativisme'. Dit woord is afgeleid van het Amerikaanse begrip 'nativism' en verwijst naar een ideologische stroming waarin xenofobie en nationalisme samenkomen. Nativisme gaat ervan uit dat uitsluitend inheemse bewoners tot de natiestaat behoren. Immigranten maken daarvan geen deel uit en vormen zelfs een fundamentele bedreiging voor de homogene natiestaat.² Verder kenmerkt de radicaal-rechtse populistische partijfamilie zich door een hang naar het autoritaire.³ In het autoritarisme staan orde en veiligheid centraal, oftewel het geloof in een strikt geordende samenleving waarbinnen overtredingen van de regels streng bestraft dienen te worden.⁴

Bij de pvv komen nativisme en autoritarisme tot uiting in xenofobe uitspraken en een rigide anti-immigratiepolitiek (zie hiervoor

ook de beide bijdragen van Akkerman in deze bundel). Deze twee ideologische kernwaarden zijn vanaf het begin terug te vinden in zowel haar verkiezingsprogramma's als in uitlatingen van Wilders. Nadat hij in september 2004 de Tweede Kamerfractie van de vvd had verlaten, radicaliseerde hij in snel tempo.⁵ Vlak na de oprichting van de pvv in 2006 publiceerde Wilders *Klare wijn*, een programmatische tekst waarin hij stelde dat een samenleving 'een bezielde verband nodig heeft', gebaseerd op 'spel- en fatsoensregels, een identiteit, waarden en normen waarover iedereen het in de kern eens is'.⁶ In de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in november van dat jaar richtte hij zijn pijlen voornamelijk op de islam. Zo waarschuwde hij voor een 'tsunami van islamisering' die Nederland zou overspoelen als het vreemdelingenbeleid niet zou worden aangepast.⁷

Sinds haar oprichting is de pvv niet afgeweken van dit nativisme en autoritarisme. Ook in het uiterst korte verkiezingsprogramma dat in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 is gepresenteerd, zijn deze ideologische kernwaarden duidelijk terug te vinden. Onder de titel 'Nederland weer van ons!' stelde de pvv genoeg te hebben 'van de massa-immigratie en asiel, terreur, geweld en onveiligheid'.⁸ De partij pleitte er onder andere voor om consequent geen immigranten uit islamitische landen toe te laten en 'fors extra geld' in defensie en politie te investeren.⁹

De derde ideologische kernwaarde van de rechts-populistische partijfamilie is het populisme. Dit element staat relatief los van nativisme en autoritarisme, omdat het met vrijwel iedere politieke ideologie kan worden gecombineerd. Hoewel populisme een wat ongrijpbaar concept is, bestaat er inmiddels wel een betrekkelijk grote mate van consensus over de kern ervan: het gaat uit van een deugdzaam en homogeen volk, dat wordt verraden en uitgebuit door een corrupte elite.¹⁰ Een populistisch discours kenmerkt zich dus enerzijds door 'een onscrupuleuze en consequente "demonisering" van de elite als de vijand *tout court* en anderzijds door een verheerlijking van het ware volk als de drager van alle deugden en daarmee ook als de bringer van wijsheid en geluk'.¹¹

Ook het populistische element is gemakkelijk terug te vinden bij de pvv, zowel in de uitspraken van haar leider als in haar verkiezingsprogramma's.¹² Zo stelde Wilders in zijn *Onafhankelijkheidsverklaring* dat Nederland 'geschaakt' zou zijn door een 'zelfvoldane politieke elite'

en 'onderworpen aan een bewind dat onvoldoende opkomt voor het behoud van onze democratische rechtsstaat, onze veiligheid, onze welvaart en onze onafhankelijkheid'.¹³ Bij de PVV staan het idee van volkssoevereiniteit en de resolute afkeer van het establishment al vanaf het begin centraal.¹⁴ Naast de islam zijn de Nederlandse politieke elite, bepaalde sectoren in de maatschappij (zoals de media, de universiteiten en de ambtenarij) en de Europese Unie de aartsvijanden in het wereldbeeld van Wilders.¹⁵ Mede daarom pleit hij voor de invoering van vormen van directe democratie, zoals het referendum. In *Klare wijn* brak hij een lans voor 'bindende referenda (te beginnen met twee referenda: een over Turkije wel/of niet in de Europese Unie en de ander over de wenselijkheid van de euro), gekozen burgemeesters, politiechefs en de minister-president, alsmede een directere band tussen kiezers en volksvertegenwoordiging' met het doel om 'de kloof tussen burger en politiek te verkleinen'.¹⁶

In latere verkiezingsprogramma's zijn eveneens de kenmerken van populisme terug te vinden. Sinds 2010 zet de PVV zich letterlijk in voor 'Henk en Ingrid', een imaginair echtpaar dat symbool staat voor de hardwerkende, brave Nederlander, die volgens Wilders verraden is door de elite.¹⁷ In haar verkiezingsprogramma van 2017 belooft de PVV om meer geld te investeren in 'de gewone Nederlander'.¹⁸ Daarnaast komt de partij nog steeds op voor meer directe democratie, vooral via de invoering van het bindend referendum.¹⁹

Met haar nativistische, autoritaristische en populistische inslag is de PVV gaandeweg uitgegroeid tot het prototype van een radicaal-rechtse populistische partij. Hierna worden de overeenkomsten tussen de partij van Wilders en vergelijkbare partijen in België, Frankrijk en Duitsland geschetst.

Vlaams Belang

Door de taalverwantschap lijken de overeenkomsten tussen de PVV en het VB het grootst, omdat beide partijen soms dezelfde campagneslogans gebruiken. Opgericht in 1978 door twee dissidente facties uit de Volksunie, profileerde het VB zich aanvankelijk als een elitaire, nationalistische en regionalistische partij, maar halverwege de jaren tachtig veranderde ze in een klassieke radicaal-rechtse populistische partij.²⁰ Op instigatie van partijleider Filip Dewinter werd immigratie een steeds belangrijker onderwerp op de agenda van het VB. Naast een

sterke nadruk op veiligheid en *law and order* behoren etnisch (oftewel Vlaams) nationalisme en xenofobie tot de kernelementen van haar ideologie, zoals geïllustreerd door de campagneslogans ‘Eigen volk eerst!’ (1987) en ‘Dit is ons land!’ (2009).²¹ Opvallend is overigens dat de partij in de campagne voor de lokale en provincieraadsverkiezingen van 2018 met ‘Vlaanderen weer van ons!’ vrijwel exact dezelfde slogan hanteerde als de PVV bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 (‘Nederland weer van ons!’).

Evenals de PVV pretendeert het VB de spreekbuis te zijn van ‘de gewone man in de straat’.²² In de loop van de jaren negentig is het VB steeds meer gebruik gaan maken van een populistisch discours. De Belgische politicoloog Jan Jagers, die de verkiezingsprogramma’s van de partij in detail analyseerde, concludeerde dat zij duidelijk als populistisch kan worden beschouwd. ‘Politieke correctheid’, aldus Jagers, wordt door het VB ‘voorgesteld als een morele dwang op de samenleving, als een element in de samenzwering van de traditionele partijen tegen het VB, de partij die de stilzwijgende meerderheid, de volkswil en de democratie verdedigt.’²³ Met haar anti-establishmentretoriek benadrukt de partij de afstand tussen het volk en de elite. In haar verkiezingsprogramma van 2018 stelt het VB dat de ‘kloof tussen de politieke elite en de gewone man... in Vlaanderen nooit zo groot [was] als vandaag’.²⁴

Net als de PVV is het VB een groot voorstander van directe democratie. De partij pleit ervoor dat volksraadplegingen constitutioneel bindend moeten worden.²⁵ Door toedoen van Dewinter startte de Antwerpse afdeling van het VB in januari 2018 een petitie om een referendum over een immigratiestop af te dwingen. Aanleiding hiervoor waren cijfers van het VB die aangaven dat moslims in de toekomst een meerderheid in de Scheldestad zouden vormen.

Antwerpen is in heel snel tempo aan het vervreemden waardoor de autochtone Vlamingen Antwerpen kwijtspeelen en we terecht komen in een reservaat waar we de minderheid zijn. Een beetje zoals de indianen in de Verenigde Staten. En ik wil niet de laatste indiaan van Antwerpen zijn.²⁶

Eenzelfde redeerering gebruikte het vB in verband met het omstreden VN-migratiepact van Marrakesh. In december 2018 riep partijvoorzitter Tom Van Grieken via Twitter op tot een referendum:

De elite wil het rampzalige immigratiepact van Marrakesh door de strot van de bevolking duwen. 80% van onze bevolking is tegen en het parlement vertegenwoordigt hen niet meer. Laat het volk beslissen. Daarom eisen we een referendum over dit zelfmoordpact!²⁷

Opvallend is dat het vB ook in zijn uitspraken over het migratiepact dezelfde termen gebruikte als zijn Nederlandse zusterpartij, die enkele weken eerder reeds had opgeroepen tegen het zogenaamde ‘zelfmoordpact’.²⁸

Front National/Rassemblement National

Er bestaan eveneens duidelijke parallellen tussen de PVV en het Franse Front National/Rassemblement National van Marine Le Pen (in het hiernavolgende zal steeds gesproken worden van Front National en FN, ook als het om het Rassemblement National gaat). Ook zij startte een onlinepetitie tegen het VN-migratieverdrag, dat volgens haar een ‘pacte diabolique’ en ‘insensé’ – oftewel een ‘diabolisch’ en ‘dwaas’ – pact was.²⁹ Haar onderliggende argumentatie behelsde echter voornamelijk de vermeende economische kosten van immigratie, terwijl Wilders en Van Grieken juist (on)veiligheid benadrukten. Volgens Le Pen was het verdrag namelijk een ‘belediging voor de armste Fransen’. ‘Emmanuel Macron beweert dat hij geen middelen heeft om te reageren op ons maatschappelijk leed’, aldus Le Pen.³⁰

Terwijl een legitieme opstand op het gebied van koopkracht en billijke belastingheffing plaatsvindt in Frankrijk, bereidt de President van de Republiek zich voor op een wereldwijd pact voor migratie in Marrakesh op 10 december, dat Frankrijk miljarden euro’s zal gaan kosten!³¹

Wilders daarentegen speelde veel meer in op de angst dat het migratieverdrag zou leiden tot open grenzen, en dat de daaruit voortvloeiende islamisering en terreurdreiging Nederland onveiliger zouden maken.

Hoewel Le Pen sinds 2017 de nadruk duidelijker op economische ongelijkheid en ‘welvaartschauvinisme’ legt – dat wil zeggen: toegang tot het socialezekerheidsstelsel, maar dan enkel voor mensen die ook deel uitmaken van de natie, waartoe migranten vanzelfsprekend niet behoren (waarop later zal worden teruggekomen) –, wordt haar naam vaak in één adem genoemd met Wilders. Ook haar beweging kan worden beschouwd als een klassiek voorbeeld van een radicaal rechts-populistische partij. Terwijl haar vader, Jean-Marie, zich regelmatig in extreemrechtse kringen bewoog, heeft Marine Le Pen met haar ‘dédiabolisation’-strategie voor een gematigder imago voor haar partij gezorgd.³² Net als de PVV is het FN in de eerste plaats uiterst nationalistisch. Zo combineert ook deze partij xenofobe uitspraken met een populistisch anti-establishmentdiscours. Immigratie wordt door het FN beschouwd als een dodelijke bedreiging voor de Franse identiteit, die het wezen van het Franse volk diepgaand zou veranderen.³³ In het 144-puntenmanifest dat de partij van Le Pen voor de Franse presidentsverkiezingen in 2017 opstelde, pleitte zij voor de herinvoering van de nationale grenzen in Europa om daarmee de ‘ongecontroleerde immigratie’ te beëindigen en Frankrijk weer ‘op orde’ te krijgen.³⁴ Als een soort tegengif tegen de fundamentalistische islam wil het FN het secularisme stimuleren, bijvoorbeeld door de uiterlijke kenmerken van religies (zoals hoofddoekjes) in de openbare ruimte te verbieden. Bovendien eist de partij de sluiting van alle ‘extremistische’ moskeeën. Om de veiligheid in Frankrijk te kunnen garanderen moeten ook de politie en gendarmerie worden versterkt.³⁵

Van oudsher vertoonde het FN-discours naast nativisme en autoritarisme ook duidelijke kenmerken van populisme. In de jaren tachtig en negentig ging de partij geregeld tekeer tegen de ‘decadente en corrupte elite’ en zette zij zich af tegen de zogeheten ‘bende van vier’ – een verwijzing naar de destijds vier belangrijkste, gevestigde partijen in de Franse politiek.³⁶ Hoewel het populistische discours in de afgelopen jaren wat meer op de achtergrond lijkt te zijn geraakt (in het 144-puntenmanifest is bijvoorbeeld geen sprake van ‘de elite’), staat het principe van volkssoevereiniteit nog steeds centraal. In haar manifest pleit Le Pen dan ook voor institutionele hervormingen, met als doel een ‘démocratie de proximité’ (‘democratie van de nabijheid’) tot stand te brengen.³⁷ Zo wil ze het aantal parlementariërs verminderen en het volk meer bij het democratische proces betrekken. Net als Wilders wenst ook Le Pen de invoering van vormen van directe

democratie – met name het volksinitiatief (oftewel het ‘referendum van onderop’). Referenda zijn voor het FN een perfect middel om besluitvorming door ‘de elite’ te omzeilen en te bevorderen dat de wil van het Franse volk rechtstreeks kan worden omgezet in beleid.

Alternative für Deutschland

Tot slot bestaan er ook een aantal overeenkomsten tussen de PVV en de AfD. Hoewel nationalisme in Duitsland mede door zijn ‘bruine’ verleden lange tijd taboe was, heeft ook dit land sinds 2013 te maken met de opkomst van een nieuwe partij op rechts. Na een grondige analyse van zowel het Europese verkiezingsprogramma uit 2014 als ook de website en Facebookpagina van de partij, concludeerde de Duitse politicoloog Kai Arzheimer dat de AfD weliswaar behoorlijk rechts is, maar dat de partij nauwelijks als radicaal of populistisch kon worden omschreven.³⁸ Tussen 2015 en 2017 schoof de partij echter geleidelijk verder naar rechts op.³⁹ In een land waar radicaal-rechtse politiek sterk gestigmatiseerd is, kan de AfD ondanks haar vergeleken bij de PVV en FN meer genuanceerde discours, wel als een ‘functionele equivalent’ van een rechts-populistische partij worden beschouwd.⁴⁰ Met andere woorden: hoewel de partij (wellicht bewust) iets gematigder lijkt dan haar Europese zusterpartijen, vervult zij wel de rol van een rechts-populistische uitdager.

De belangrijkste doelen van de AfD waren aanvankelijk het afschaffen van de euro en de herinvoering van de nationale munt, de Duitse mark. Toen de partij meer naar rechts opschoof en radicaler werd, kreeg ze meer trekken van de PVV.⁴¹ Zo benadrukt de AfD bijvoorbeeld het belang van christelijke en westerse waarden en wil ze niet dat Turkije lid wordt van de Europese Unie. In haar beginselprogramma dat op het partijcongres in 2016 werd vastgesteld, toonde de partij zich uitgesproken kritisch over de islam:

De islam hoort niet bij Duitsland. In haar uitbreiding en in de aanwezigheid van een steeds groeiend aantal moslims ziet de AfD een groot gevaar voor onze staat, onze samenleving en ons waardenstelsel. Een islam die ons rechtssysteem niet respecteert of zelfs bestrijdt en die beweert dat zij de enige geldige religie is, is onverenigbaar met ons rechtssysteem en onze cultuur.⁴²

Net als de PVV beschouwt de AfD de islam als een gevaar voor de homogene natiestaat. Om de Duitse cultuur en identiteit te beschermen, pleit de partij voor een restrictiever immigratiebeleid. Ook roept zij daarom op tot verzet tegen het VN-migratiepact en waarschuwt voor het verlies van de nationale soevereiniteit. Daarom maakt de partij zich sterk voor de herinvoering van grenscontroles in Europa. Bovendien staat bij de AfD de bezorgdheid over *law and order* en (on)veiligheid centraal. In haar beginselprogramma wijdt de partij een heel hoofdstuk aan de verbetering van de interne veiligheid, bijvoorbeeld door het versterken van justitie, politie- en inlichtingendiensten.⁴³

Met haar aanvallen op de elite en de gevestigde politieke partijen bedient de AfD zich onmiskenbaar van een populistische retoriek.⁴⁴ Daarbij richt de partij het anti-establishmentdiscours in het bijzonder tegen de bureaucratische bestuurders van de Europese Unie, die niet naar de kiezers zouden luisteren.⁴⁵ Daarom wil de AfD de democratische legitimiteit van de Unie vergroten en eist ze dat toekomstige belangrijke beslissingen (met name over de euro) in referenda worden voorgelegd aan de bevolking van de lidstaten. Net als haar zusterpartijen pleit ook de AfD voor versterking van de volkssoevereiniteit: 'De AfD zet zich in om ook in Duitsland volksraadplegingen op basis van het Zwitserse model te introduceren. We willen mensen het recht geven om te stemmen over wetten die door het parlement zijn aangenomen.'⁴⁶

Balans

Uit de voorgaande analyse kan worden geconcludeerd dat er inderdaad duidelijke overeenkomsten bestaan tussen de PVV en enkele andere radicaal-rechtse populistische partijen in West-Europa. Bij zowel de partij van Wilders als ook bij het VB, het FN en de AfD zijn de kernelementen van nativisme, autoritarisme en populisme duidelijk aanwezig – zij het in uiteenlopende doseringen. Een andere opmerkelijke overeenkomst is dat al deze partijen zich keren tegen wat zij als de 'demonisering' van het nationale verleden van hun land beschouwen. Bij de PVV gaat het dan vooral om de slavernij; bij de overige partijen om de Tweede Wereldoorlog.⁴⁷ Zo probeert het VB telkens weer de verantwoordelijkheid van Vlaams-nationalistische collaborateurs wit te wassen, die oprecht overtuigd zouden zijn geweest van de 'goede bedoelingen' van de Duitse bezetters en voor hun 'vergissing' na de oorlog een veel te zware prijs moesten betalen.⁴⁸ Het FN bagatelliseert

regelmatig het optreden van de Vichy-regering (het Franse marionettenregime dat samenwerkte met nazi-Duitsland),⁴⁹ terwijl de AfD het taboe van de Duitse zogeheten ‘herinneringscultuur’ wil doorbreken door met een positieve herwaardering van de Duitse geschiedenis een streep te zetten onder het naziverleden.⁵⁰

Verder staan deze partijen alle bijzonder kritisch tegenover de Europese Unie. Hoewel eurosceptis geen inherent kenmerk van radicaal-rechtse populistische partijen is en daarmee geen *defining characteristic*, is het wel voor hen een karakteristiek onderwerp. Dit vloeit voort uit hun populistische inslag: voor partijen die zich verzetten tegen een elite die zich in hun ogen ver verwijderd heeft van de burgers en hun zorgen, vormt de complexe en bovendien op grote afstand staande institutionele architectuur van de Europese Unie een logische aanleiding voor een afwijzende, populistische houding.⁵¹ Zowel de PVV als haar Europese zusterpartijen kanten zich dan ook tegen de Europese Unie; Europese integratie staat voor hen gelijk met het verlies van nationale soevereiniteit. Niettemin verschillen ze inhoudelijk in hun eurosceptische opstelling. Bij de PVV en het VB staat de bezorgdheid over massamigratie en veiligheid centraal, terwijl het FN en de AfD vaak meer economische motieven benadrukken. Bovendien is de PVV de enige van de hier besproken vier partijen die na het Brexit-referendum in 2016 nog steeds expliciet ervoor pleitte om het betreffende land uit de Europese Unie te laten stappen. ‘We willen een spoedige Nexit’, stelde de PVV in haar programma voor de Europese verkiezingen van 2019.⁵²

Verschillen tussen de PVV en de radicaal-rechtse populistische partijfamilie

Ondanks de vele gelijkenissen is de radicaal-rechtse populistische partijfamilie ook heel divers.⁵³ Hierna nemen wij de verschillen tussen de PVV en haar drie Europese zusterpartijen onder de loep, met betrekking tot met name hun oorsprong, partijorganisatie en programma. Uit deze vergelijking blijkt dat de PVV ondanks de bovengenoemde overeenkomsten in een aantal aspecten ook uniek is.

Genese

In eerste instantie hebben de voorheen besproken radicaal-rechtse populistische partijen sterk uiteenlopende ontstaansgeschiedenissen. De PVV werd in februari 2006 door Wilders opgericht, maar haar voorgeschiedenis gaat wat verder terug. Wilders begon zijn politieke loopbaan bij de conservatief-liberale VVD.⁵⁴ In de loop der jaren werd hij steeds kritischer ten aanzien van de islam en in september 2004 stapte hij uit de Tweede Kamerfractie van de VVD na een botsing over de eventuele toelating van Turkije tot de Europese Unie. Na deze breuk vormde hij een eenmansfractie, formeel de 'Groep Wilders' geheten. Na anderhalf jaar van voorbereiding waarin Wilders onder meer een programma opstelde dat zich voornamelijk tegen de islam en immigratie in Nederland richtte, kwam de PVV tot stand. De nieuwkomer vulde een vacuüm dat was ontstaan na de implosie van de Lijst Pim Fortuyn (LPF), die vlak na de moord op partijoprichter Pim Fortuyn door een reeks interne conflicten en een gebrek aan leiderschap in elkaar stortte.⁵⁵

De PVV kan dus als een afsplitsing van een van de gevestigde politieke partijen worden beschouwd. Het Front National daarentegen kwam in het begin jaren zeventig voort uit een fusie van enkele extreemrechtse bewegingen, die hun wortels hadden in naoorlogse neofascistische en pro-Frans-Algerijnse milieus.⁵⁶ De ontstaansgeschiedenis van het Vlaams Belang (en zijn voorganger, het Vlaams Blok) gaat zelfs nog verder terug. Het VB was in eerste instantie een regionale Vlaams-nationalistische partij, die aan het einde van de jaren zeventig werd opgericht door twee afsplitsingen van de Volksunie, die weer uit de jaren vijftig dateren en voortkwamen uit de Vlaamse beweging.⁵⁷ De Duitse AfD bestaat nog maar sinds 2013. Deze partij werd opgericht door een groep gedesillustioneerde leden van de Christlich Demokratische Union Deutschlands (Christelijk Democratische Unie van Duitsland, CDU) onder wie Alexander Gauland en Bernd Lucke. Aanvankelijk was het een *single-issue* partij, die zich tegen de euro kante. Pas tijdens de vluchtelingencrisis in 2015 en als reactie op de 'welkomstcultuur' van bondskanselier Angela Merkel begon de AfD steeds duidelijker xenofobe en islamofobe standpunten in te nemen, waarmee zij zich ontpopte als radicaal-rechtse populistische partij.⁵⁸

Organisatie

Ook wat betreft haar organisatie is de PVV een uitzondering. De partij is volledig rondom Wilders opgebouwd, die formeel het enige natuurlijke lid is.⁵⁹ Als gevolg van dit partijmodel kent de PVV geen congressen en heeft ze geen jongerenorganisatie. Omdat de partij niet minstens duizend leden telt, ontvangt zij ook geen overheidssubsidie.

In Duitsland zou een eenmanspartij zoals de PVV wettelijk niet mogelijk zijn, gezien de formele eisen waaraan een politieke partij volgens het *Parteiengesetz* moet voldoen, zoals een democratische partijstructuur en leden.⁶⁰ Aan die voorwaarden voldoet de AfD; in januari 2019 telde de partij naar eigen zeggen 35.000 leden.⁶¹ De partij heeft een jongerenorganisatie, de Junge Alternative, die echter in de gaten gehouden wordt door de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst, vanwege de verdenking dat leden banden hebben met extreemrechtse bewegingen. Om die reden zou de AfD-leiding van de jongerenorganisatie af willen.⁶²

Terwijl zowel Wilders als de oprichters van de AfD hun partijen vanuit het niets moesten opbouwen, konden hun al langer bestaande zusterpartijen in Vlaanderen en Frankrijk min of meer voortbouwen op bestaande structuren. Zo nam het VB enkele organisatorische elementen van zijn voorgangers over. Het VB kan worden beschouwd als een tamelijk conventionele, goed georganiseerde ledenpartij, die in 2006 vooralsnog zijn hoogtepunt bereikte met ruim 25.000 leden.⁶³ Het VB is in vergelijking met andere Belgische partijen intern minder democratisch opgezet; de macht is sterk gecentraliseerd bij het partijbestuur – zij het niet in dezelfde mate als bij de PVV.⁶⁴

Ook het FN lijkt qua organisatiestructuur veel meer op een klassieke politieke partij dan de PVV. In de jaren negentig had de partij naar schatting 40.000 leden; toen Marine Le Pen in 2011 partijleider werd, bedroeg het ledenaantal 22.400.⁶⁵ Onder haar leiderschap steeg het ledenaantal weer tot 51.500 in 2015.⁶⁶ Terwijl de partij zelf aangaf ruim 83.000 leden te tellen, maakte de Franse krant *Le Figaro* in maart 2018 bekend dat het ledenaantal na het verlies van Le Pen bij de presidentsverkiezingen in 2017 en het vertrek van vicevoorzitter Florian Philippot was gedaald tot slechts 38.000.⁶⁷ Ook het FN is hiërarchisch opgebouwd rond een 'charismatische' leider, waarbij de macht geconcentreerd is bij de familie Le Pen. Volgens de Franse politicologen Gilles Ivaldi en Maria Elisabetta Lanzzone is er sinds 2011 sprake van een

‘Marinization’ van het FN.⁶⁸ Toch is de positie van Marine Le Pen in haar partij minder dominant dan die van Wilders in de PVV.

Programma

Ook programmatisch zijn er tussen de hier besproken radicaal-rechtse populistische partijen een aantal duidelijke verschillen op te merken. Economisch gezien lijkt de AfD aanvankelijk meer rechts te staan dan de PVV, terwijl het FN zich juist linkser profileert – hoewel de AfD later ook wat meer in linkse richting is opgeschoven. Uit een systematische analyse van de verkiezingsprogramma’s van de PVV blijkt dat de partij van Wilders tussen 2006 en 2012 op economisch gebied consequent rechts van het midden in het Nederlandse partijlandschap te vinden was.⁶⁹ In de nasleep van de wereldwijde financiële crisis die in 2008 uitbrak, is de PVV (net als vele andere rechts-populistische partijen in Europa) op het economische vlak wel steeds verder naar links geschoven.⁷⁰ Uit een nadere analyse van de recente partijprogramma’s (2012-2017) blijkt echter dat de opstelling van de PVV ambivalentier geworden is.⁷¹ Enerzijds toont de partij zich voorstander van het behoud van de verzorgingsstaat (een typisch ‘links’ programmapunt), anderzijds maakt ze zich sterk voor lastenverlichting en het verkleinen van het ambtenarenapparaat (typisch ‘rechtse’ thema’s). Sinds 2012 zijn de verkiezingsprogramma’s van de PVV alsmar korter geworden en spreekt de partij zich nog amper uit over economische thema’s.

De AfD pleitte aanvankelijk voor een neoliberaal sociaaleconomisch beleid, maar is na het vertrek van partijoprichter Lucke, die de economisch-liberale vleugel van de partij vertegenwoordigde, een iets linkser koers ingeslagen. Nadat Frauke Petry in 2015 tot partijvoorzitter was verkozen nam de AfD een nationaalconservatief karakter aan, terwijl ze op sociaaleconomische gebied naar links opschoof: zo bepleit de partij het verbeteren van de positie van werklozen en uitzendkrachten en het behoud van het wettelijk vastgelegde minimumloon – standpunten die ook de sociaaldemocraten huldigden.⁷²

De Franse FN gaat daar nog een stuk verder in. Sinds de jaren tachtig is de partij in sociaaleconomisch opzicht steeds verder naar links opgeschoven. Ivaldi heeft aangetoond dat de financiële crisis van 2008 voor de partij een aanleiding vormde om meer belang toe te kennen aan sociaaleconomische thema’s.⁷³ In de aanloop naar de presidentsverkiezingen van 2012 werden kwesties zoals inkomens, de euro, werkgelegenheid,

overheidsschuld, pensioenen en belastingen in het verkiezingsprogramma op de voorgrond geplaatst. In het actuele 144-puntenmanifest van Marine Le Pen van 2017 staan deze punten nog steeds centraal. Zo kondigt Le Pen aan dat ze geld wil teruggeven aan de Fransen, 'omdat ons sociale en fiscale beleid al te lang de midden- en onderklasse laat verarmen, terwijl het de multinationals verrijkt en overheidsgelden verkwist door een totaal ongecontroleerde immigratie'.⁷⁴

Ook bij het VB is er duidelijk sprake van welvaartschauvinisme.⁷⁵ Net als de andere partijen tracht zij de welvaartsstaat te beschermen. Deze zou door de komst van immigranten onbetaalbaar worden, wat uiteindelijk de belangen van het Vlaamse volk zou schaden. Volgens de partij bestaat er een direct verband tussen immigratie en de beschikbaarheid van huurwoningen:

Het Vlaams Belang hekelt dat sociale huisvesting alsmear minder wordt gezien als volkshuisvesting, maar wel als een sociaal vangnet en in het bijzonder voor buitenlandse gelukzoekers. We zeggen klaar en helder: er moet een rem gezet worden op de instroom van niet-Europese immigranten in de sociale huisvesting.⁷⁶

Hoewel de PVV ook 'welvaartschauvinistisch' is, staan bij deze partij culturele vraagstukken centraal – met name de afkeer van de 'toenevende islamisering'. De sterke nadruk op de afwijzing van de islam vormt wellicht het belangrijkste onderscheid tussen de PVV en haar Europese zusterpartijen, die over het algemeen een wat meer genuanceerde kritiek op de islam uitoefenen. Sinds haar oprichting stelt de PVV allerlei maatregelen voor om de 'toenevende islamisering van Nederland en Europa' tegen te houden. In 2011 gaf Wilders in een interview aan dat de islam de reden was geweest waarom hij de PVV had opgericht.⁷⁷ In de loop van de jaren is zijn afkeer van en strijd tegen de islam uitgegroeid tot een soort eigen ideologie. 'Als er één thema is dat na 2006 het PVV-programma gaat overheersen, is het de overtuiging dat de islam de historische aartsvijand van het Westen is die nu voor de derde keer in de geschiedenis wil proberen om Europa te onderwerpen', zo schreef historicus Koen Vossen in zijn boek over Wilders.⁷⁸ Wilders wilde de Koran verbieden, hij maakte de controversiële film *Fitna*, hij bepleitte de introductie van een 'kopvoddentaks', en stelde in

het verkiezingsprogramma van 2017 van de PVV voor om Nederland te ‘de-islameren’, onder andere door het afkondigen van een complete migratiestop voor immigranten uit islamitische landen.⁷⁹

Met haar scherpe afwijzing van de islam is de PVV in dit opzicht een stuk radicaler dan haar Europese zusterpartijen. In tegenstelling tot Wilders maken zij nog wel een onderscheid tussen de islam als religie en het islamisme als politieke ideologie. In het manifest van Marine Le Pen is enkel sprake van islamitisch terrorisme en fundamentalisme.⁸⁰ Wel ziet zij het islamisme als een fundamentele bedreiging voor de emancipatie van de vrouw.⁸¹ Deze redenering is ook bij de AfD terug te vinden:

In overheidsfuncties mag geen hoofddoek worden gedragen... De integratie en gelijkheid van vrouwen en meisjes alsmede de vrije ontwikkeling van de persoonlijkheid zijn in tegenspraak met de hoofddoek als religieus-politiek teken van de ondergeschiktheid van moslimvrouwen aan de man,

zo stelt de partij in haar beginselprogramma.⁸² Daarnaast wil de AfD dat immigranten uit islamitische landen zich aanpassen aan de Duitse cultuur, onder meer door verplicht Duits te leren.

Net als de PVV ziet het VB de islam als een bedreiging voor de Vlaamse identiteit. Daarom roept de partij op tot culturele assimilatie:

Radicale moslims voelen zich ongenaakbaar en zien zich gesteund door al die bedeesdheid, ook door de toegevingen die scholen aan de islam doen: van halalmaaltijden tot het uitstellen van de start van het schooljaar omdat 1 september 2017 samenviel met het islamitische offerfeest. Bij islamitische leerlingen kan dit de indruk doen ontstaan dat zij zich niet moeten integreren ... De multiculturele indoctrinatie in het onderwijs moet onmiddellijk stoppen.⁸³

Hoewel het VB in de afgelopen jaren steeds radicaler geworden is in zijn kritiek op de islam, gaat de partij minder ver dan de PVV. In een interview met *de Volkskrant* in 2007 stelde Dewinter zelfs dat hij vond dat het Koranverbod dat Wilders voorstelde, veel te ver ging.⁸⁴ In 2015 zorgde de VB-leider voor veel ophef nadat hij bij een demonstratie in

Rotterdam verklaarde dat de Koran ‘een *license to kill* is ten opzichte van ongelovigen’ en ‘een militair handboek hoe gelovigen moeten vermoord en afgeslacht’.⁸⁵ Desondanks heeft Dewinter zich nog nooit voor een Koranverbod uitgesproken.

De PVV onderscheidt zich ook van het VB, FN en de AfD met progressieve standpunten die zij inneemt met betrekking tot maatschappelijke en ethische thema’s als homoseksualiteit, abortus en euthanasie. Volgens Wilders zijn dit verworvenheden van de westerse beschaving, die ten koste van alles beschermd dienen te worden tegen de toenemende islamisering. Ook het Vlaams Belang koppelt een anti-islamdiscours vaak aan de verdediging van westerse waarden, maar neemt daarbij over het algemeen wel meer conservatieve standpunten in dan de PVV, vooral als het gaat om vrouwenrechten en gezin.⁸⁶ Hetzelfde geldt voor het FN. Sinds Marine Le Pen het leiderschap heeft overgenomen van haar vader, die homoseksualiteit ooit een ‘biologische en sociale afwijking’ noemde, is de partij zich gematigder gaan opstellen. Het vertrek van de openlijk homoseksuele FN-vicevoorzitter Florian Philippot in 2017 opende evenwel de weg naar een nieuwe ‘verrechtiging’.⁸⁷ Of dit ook daadwerkelijk zal gebeuren valt nog te bezien, maar opvallend is wel dat er in het 144-puntenmanifest geen enkele verwijzing is opgenomen naar homorechten, homohuwelijk, abortus of euthanasie. De AfD daarentegen neemt wel duidelijk stelling. In haar beginselprogramma toont de partij zich een overtuigd tegenstander van abortus, euthanasie en het homohuwelijk. Zij is daarmee duidelijk conservatiever dan de PVV.⁸⁸

Tot slot wijkt de PVV in programmatisch opzicht van haar Europese zusterpartijen af met haar uitgesproken pro-Israëliëse karakter, terwijl het VB en FN in het verleden juist werden beschuldigd van antisemitisme. In het beginselprogramma van de AfD komt Israël niet voor. Ook in hun houding tegenover Rusland verschillen de rechts-populistische partijen van elkaar. Zo onderhoudt Marine Le Pen nauwe banden met Vladimir Poetin.⁸⁹ Volgens een uitgebreid onderzoek van *der Tagesspiegel* zijn er ook opvallend veel connecties tussen de AfD en Rusland.⁹⁰ Dewinter, die geregeld te gast is in Moskou, pleit voor normalisering van de betrekkingen met Rusland.⁹¹ Wilders is daarentegen juist uitgesproken pro-Amerikaans; een toenadering tot Rusland bleef daardoor lange tijd uit. Begin 2018 reisde hij echter voor gesprekken met Russische politici naar Moskou, wat bij de nabestaanden van de

slachtoffers van de MH17-ramp tot woede en verbijstering leidde. Toch pleit de PVV in tegenstelling tot haar Europese zusterpartijen voorlopig niet voor een opheffing van de sancties tegen Rusland.

Pogingen tot internationale samenwerking tussen de rechts-populistische partijen liepen in het verleden telkens weer uit op mislukkingen, omdat naast duidelijke overeenkomsten er ook veel was wat de partijen verdeelde – zoals hiervoor is weergegeven. Paradoxaal genoeg diende het Europees Parlement als platform voor meer gecoördineerde en formele samenwerking tussen deze eurosceptische partijen (zie ook de bijdrage ‘De vliegende Limburger’ van Vossen in deze bundel). Vóór 2015 probeerden sommige rechts-populistische leiders in Europa met man en macht te voorkomen om in verband te worden gebracht met andere partijen die als extremistisch te boek stonden en als paria’s werden beschouwd. In aanloop naar de Europese verkiezingen van 2014 bijvoorbeeld verwierp Nigel Farage, de leider van de United Kingdom Independence Party (UKIP), een aanbod van Marine Le Pen om een gemeenschappelijke fractie te vormen in het Europees Parlement, omdat haar partij beschuldigd werd van antisemitisme.

Geert Wilders in de aanloop naar de Europese verkiezingen van mei 2019 op een bijeenkomst in Milaan met bevriende partijleiders, onder meer Matteo Salvini (Lega Nord), Jörg Meuthen (Alternative für Deutschland) en Marine le Pen (Rassemblement National)

Deze terughoudendheid om met andere rechts-populistische partijen samen te werken is in de afgelopen jaren echter verminderd. Dit heeft wellicht te maken met het electorale succes van deze partijen, wat ertoe heeft bijgedragen dat zij hun 'extremisme-stigma' zijn kwijtgeraakt. Hoe dan ook, op 15 juni 2015 werd bekend dat Wilders en Le Pen erin geslaagd waren een nieuwe fractie in het Europees Parlement te vormen. Samen met het VB, de Italiaanse Lega, de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) en enkele andere Europarlementariërs vormden het FN en de PVV het Europe of Nations and Freedom (ENF).⁹² Wilders sprak van een D-Day: 'Dit is het begin van onze bevrijding. Wij zijn de stem van het Europese verzet. Wij verdedigen onze welvaart en onze soevereiniteit.'⁹³ In de aanloop naar de Europese verkiezingen van mei 2019 reisde Wilders op uitnodiging van de Italiaanse Lega-partijleider Matteo Salvini naar Milaan voor een bijeenkomst van rechts-populistische partijen (waaronder ook vertegenwoordigers van het FN, het VB en de AfD), die van plan waren om na de verkiezingen samen een grote fractie in het Europees Parlement te vormen. Na de nederlaag van de PVV, die al haar zetels in het Europees Parlement verloor, valt het te bezien of deze partijen nog steeds in internationale samenwerking met de partij van Wilders geïnteresseerd zijn.

PVV als voorloper of buitenbeentje?

Er bestaan duidelijke overeenkomsten tussen de PVV en andere radicaal-rechtse populistische partijen in West-Europa. Ten eerste zijn de partijen die hier aan de orde zijn gekomen alle uiterst nationalistisch, wat tot uitdrukking komt in een sterk afwijzende opstelling ten aanzien van de Europese integratie en de multiculturele samenleving. Daarnaast hebben ze een voorkeur voor *law and order*. Bovendien zijn deze partijen populistisch: ze uiten felle kritiek op de elite, die in hun ogen consequent de belangen van het volk verzaakt.

Ondanks deze fundamentele gemeenschappelijke kenmerken, zijn er ook een aantal verschillen. Terwijl de PVV een 'hard eurosceptische' partij is die consequent eist dat Nederland uit de Europese Unie stapt, zijn de andere drie partijen vooral kritisch ten aanzien van specifieke aspecten van de Europese integratie, zoals de ondermijning van de nationale soevereiniteit of de invoering van de euro. Ook wat betreft de

partijorganisatie is de PVV een uitzondering. In haar radicale houding ten opzichte van de islam staat de partij van Wilders tamelijk alleen. Bovendien hebben de hier besproken rechts-populistische partijen uiteenlopende ontstaansgeschiedenissen. Het VB bestaat al sinds de jaren zeventig en is voortgekomen uit fusies van extremistische en nationalistische groeperingen. De AfD daarentegen is een relatief jonge partij, die werd opgericht met het doel om Duitsland uit de euro te halen.

Toch lijkt het erop dat deze partijen in de afgelopen jaren steeds meer op elkaar zijn gaan lijken. Met name in haar anti-islamopstelling lijkt de PVV een voorloper te zijn geweest; andere partijen laten zich tegenwoordig ook (veel) scherper uit over de islam. Hoewel er op sommige gebieden nog steeds meningsverschillen bestaan, zijn vooral de AfD en het VB op ideologisch vlak meer naar de PVV toegegroeid. Ook de internationale samenwerking tussen de partijen is in de afgelopen jaren toegenomen. Op 21 januari 2017 – de dag na de inauguratie van de Amerikaanse president Donald Trump – ontmoetten Wilders, Le Pen en Petry elkaar in Koblenz om hun onderlinge banden te versterken. In september 2018 was Wilders te gast bij Filip Dewinter om diens verkiezingscampagne als lijsttrekker bij de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen een duwtje in de rug te geven. Ook bevochten de partijen gemeenschappelijk het akkoord van Marrakesh. Het VB en de PVV maakten daarbij zelfs gebruik van dezelfde slogans. In december 2018 nodigde Dewinter Le Pen uit voor een ontmoeting in het Vlaams parlement om samen campagne te voeren tegen het VN-Migratiepact. Of deze samenwerking duurzaam is of niet meer zal zijn dan een strategische manoeuvre van tijdelijke aard, moet nog blijken – er is immers niets moeilijker dan het oprichten van een ‘nationalistische internationale’.